

Þau sem fóru: Brottflytt heimafólk og tengsl þess við Fjallabyggð

Edward H. Huijbens
*Rannsóknamiðstöð ferðamála og
Háskólanum á Akureyri*

Útdráttur: Þessi grein byggir á könnun meðal brottfluttra íbúa Fjallabyggðar og horfir á sjálfsmynd þeirra og ferðahegðun gagnvart fyrrum heimabyggð sinni. Sérstök áhersla er á þá sem eiga frístundahús eða hafa aðgang að ókeypis gistingu. Tengsl þeirra við sína fyrrum heimabyggð er sett í samhengi við aðgengi að gistingu og stoðum rennt undir þá hugmynd að aðgengi að húsi eða ókeypis gistingu viðhaldi og styrki tengsl við heima-
byggð. Niðurstöður leiða í ljós að meirihluti svarenda telja sig vera Siglfirðinga eða Ólafsfirðinga. Flestir þeirra fluttu burt vegna náms og vinnu. Þeir sem áttu frístundahús eða gátu fengið ókeypis gistingu höfðu sterkari tengsl við Fjallabyggð og ferðuðust þangað oftar og dvöldu lengur í senn. Gerð Héðinsfjarðarganga munu ekki lokka fleiri til að flytja aftur til Fjallabyggðar. Viðhald og styrking tengsla við heimabyggð styrkir ímynd byggðarinnar sem speglast í frekari uppbyggingu í ferðapjónustu. Þannig er rætt í lok greinar hvernig ásókn fyrrum heimafólks í byggð sína þættast við ímynd Fjalla-
byggðar sem áfangastaðar ferðafólks og er mögulega birtingarmynd byggðarinnar sem íslensks unaðsjaðars.

Lykilorð: Siglufjörður ■ Ólafsfjörður ■ Ísland ■ ferðamál
frístundahús ■ unaðsjaðar ■ fjármálavæðing

Abstract: This article presents findings from a survey amongst those that have departed two communities in Fjallabyggð municipality, focusing on their patterns of visitation to their former homes. Through their travel and visitation these departed former community members express relations to their respective communities, relations that the survey shows are sustained through their second home ownership or access to free accommodation and partly enhanced by the tunnel built. Survey findings also indicate that most respondents see themselves as local and had to relocate due to work or studies. The opening of the Héðinsfjörður-tunnel does, however, not affect their plans of resettling in their former communities. The article ends by discussing how expressed community relations possibly serve to sustain the marketing efforts of these communities and help in the development of tourism, albeit in an indirect manner. The need for former community members to express their ties to the community arguably weaves with processes of image building reliant on framing these communities as a pleasure periphery, thus fuelling processes that originally displaced these people.

Keywords: Siglufjörður ■ Ólafsfjörður ■ Iceland ■ second homes
pleasure periphery ■ financialisation.

Inngangur

Siglufjörður og Ólafsfjörður hafa búið við langvarandi fólksfækkun frá blómaskeiðum sínum, annars vegar á fimmta áratug síðustu aldar og hins vegar á þeim áttunda. Þessi byggðaröskun á sér stað víða um land og er birting breyttra atvinnuhátta með minnkandi áherslu á frumvinnslugreinar. Hér á landi eru breytingar í sjávarútvegi í átt til hagræðingar og verndun auðlindar helsti drifkraftur þessara breytinga. Verslun með framseljanlegar aflaheimildir hefur tekið rekstur sjávarútvegs úr sambandi við samfélög um allt land (Benediktsson, 2014) en slík firring frá þeim skilyrðum þar sem auðlindin verður til dregur úr vægi félagslegra tengsla og hvernig fólk er nátengt umhverfi og staðhættum (Amin, 2002; Massey, 2005, sjá einnig Thrift, 2005; Pike og Pollard, 2010). Þessi þróun hefur miklar félagslegar afleiðingar sem t.d. Bærenholdt (2011) hefur fjallað um í samhengi byggða við Norður-Atlantshaf og Beck (1992) talar almennt um sem þá óvissu og ógn sem samfélög nú á tímum búa við. Þær breytingar sem orðið hafa á útgerð á Íslandi tengjast þannig ekki einungis efnahagslegri hagræðingu heldur gegna einnig hlutverki í að endurskapa tengsl innan samfélags og samfélags við umhverfi sitt. Fólk fer að leita nýrra leiða til að viðhalda og rækta tengsl við sinn stað og það sem einkennir umskiptin úr hagkerfi sem byggist aðallega á frumvinnslugreinum í vestrænum samfélögum er áhersla á ferðaþjónustu og upplifunarhagkerfið (Pine og Gilmore, 1999; Fleischer og Felsenstein, 2000; Sharpley, 2002; Hall o.fl., 2003; Brandth og Haugen, 2011; Brown, 2012). Vissulega er mikill vöxtur í ferðaþjónustu um allan heim (Sameinuðu þjóðirnar, 2013, bls. 58). Á Íslandi er hann þó nokkru umfram fjölgun erlendra gesta í löndum Evrópu og Norður-Ameríku, en erlendum ferðamönnum hefur fjölgað úr 360.392 árið 2004 í 997.556 árið 2014 (um 277%) (Ferðamálastofa, 2015), þó eitthvað ofmat sé í þessum tölum (sjá Frent, 2013, bls. 80–84).

Líkt og Peck og Tickell (2002) benda á eru vaxandi ferðalög fólks hluti af síauknu vöruflæði og hugmyndum um óhlutbundinn heim hnattvæðra tengsla. Samfara auknu og hraðara alþjóðlegu flæði fjölga möguleikum á ferðalögum og áhugi vex á að upplifa ferðir á nýja staði. Í augum margra fer því að verða sjálsagt og auðsótt að upplifa framandi menningu, siði, bragð og tísku með einum eða öðrum hætti. Þessi þróun er þó ekki af náttúrulegum orsökum, heldur er þetta afar úthugsuð þróun fyrir milligöngu kapítalíska kerfisins og hluti af því, eins og Žižek (2004, bls. 186–7) bendir á. Áhrifin á áfangastað eru þau að allt frá því á sjöunda áratug síðustu aldar hefur ferðaþjónusta snúist í sífellt meira mæli um ímynd og vörumerki svæða og staða í samræmi við lýsingar Pine og Gilmore (1999) á upplifunarhagkerfinu. Ferðaþjónustan er kimi í hinu alltumlykjandi þjónustuhagkerfi sem einkennir vestræn samfélög nú á dögum í kjölfar hnignunar frumvinnslugreinanna. Ferðaþjónustan fjárfestir í hugmyndinni um frjálst flæði og ýtir undir að fólk skynji óljósari mörk milli frítíma og vinnu, síaukinn hreyfanleika einstaklinga og heimsborgaralega sjálfsmynd (Swain, 2009).

Endurskipulagning atvinnugreina og fólksfækkun í bæjunum tveimur sem hér er rætt um hafa veitt fólki svigrúm til að fjárfesta í þessu upplifunarhagkerfi og eigin væntingum þar um. Frístundahús eru birtingarmynd þessa. Upplifun fólks sem neyðist til að yfirgefa heimahagana í kjölfar endurskipulagningar atvinnulífsins snýst um að vinna úr þeim breytingum hvað varðar eigin sjálfsmynd og félagsleg tengsl. Í því samhengi má ræða hvort Fjallabyggð sé að öðlast ímynd ferðamannabæjar og hvort brottfluttir heimamenn viðhaldi þeirri ímynd með því að nýta sína fyrrum heimabyggð sem „unaðsjaðar“? Komið verður að þessum hugleiðingum í umræðukafla greinarinnar.

Áhersla greinarinnar snýr hins vegar að því hvers vegna brottfluttir Siglufirðingar og Ólafsirðingar fluttu og hvernig tengslum þessa fólks við heimabyggð sína er viðhaldið með

ferðalögum þangað. Sérstök birtingarmynd þessara tengsla felst í að eiga hús, einn eða í félagi við aðra, í öðrum hvorum bænum eða hafa aðgang að ókeypis gistingu. Húsin sem fólk á geta ýmist verið fyrrverandi heimili fólks, hús sem það erfði eftir ættingja eða hús sem það hefur keypt síðar í „gamla bænum“ sínum. Í greininni verður leitað svara við eftirfarandi spurningum:

- Hverjar eru ástæður þess að fólk flutti brott frá Ólafsfirði og Siglufirði?
- Hver er sjálfsmynd hinna brottfluttu? Telja þeir sig vera Ólafsfirðinga eða Siglufirðinga?
- Hverjar eru ferðavenjur þeirra til hinnar gömlu heimabyggðar? Hversu oft koma þeir til Fjallabyggðar og hversu lengi dvelja þeir?
- Hvert er viðhorf þeirra til þeirrar þróunar að geta nýtt sér frístundahús og fría gistingu?
- Hafa Héðinsfjarðargöng áhrif á hina brottfluttu? Munu þeir snúa aftur til upprunabæja sinna?

Greinin skiptist í fimm hluta. Í fyrsta hlutanum er gerð grein fyrir fræðilegri umfjöllun um frístundahús, með sérstakri áherslu á frístundahús á Norðurlöndunum, og í öðrum hluta er aðferðafræði könnunarinnar lýst. Þróun Ólafsfjarðar og Siglufjarðar er gerð skil í þriðja hluta og niðurstöður könnunarinnar eru kynntar í fjórða hluta. Að síðustu eru helstu niðurstöður dregnar saman og rætt um víðara samhengi þeirra og mögulega túlkun.

Frístundahús og hinn nýi unaðsjaðar

Hnignun iðnaðar og frumvinnslugreina á Vesturlöndum og hnattvæðing hefur breytt lífsafkomu fólks og ímynd svæða. Innan ferðamálafræða hefur því verið haldið fram að ferðabjónustan hafi skapað unaðsjaðra (e. *pleasure periphery*) með millilandaflugi sem þróaðist á sjöunda og áttunda áratug síðustu aldar (Turner og Ash, 1975). Jaðarsvæði heimsins urðu þannig leikvöllur þeirra sem byggðu stórborgir Vesturlanda og öðluðust ímynd og hlutverk í samræmi við það. Britton (1991) tekur upp þráðinn með þessa kenningu og staðhæfir að áfangastaðir ferðamanna séu afurð þess sem hann kallar „framleiðslukerfi ferðabjónustunnar“ og þar með ýmissa „viðskiptastofnana og opinberra stofnana sem hafa það hlutverk að bjóða upp á ferðir og upplifanir fyrir ferðamenn og gera þær að verslunarvöru“ (bls. 455, sjá einnig Thrift, 2005, bls. 5). Bæirnir tveir sem hér er fjallað um tilheyra dreifbýlu jaðarsvæði þar sem „litið er í síauknum mæli á ferðabjónustu sem leið til að auka hagvöxt, atvinnutækifæri og velferð ...“ (Müller og Jansson, 2007, bls. 3, sjá einnig Brown, 2012; Sharpley, 2002).

Í samræmi við sífellt hraðara streymi fólks og vöruflæði yfir sífellt stærra svæði og lengri tíma reynist fólki örðugra að finna sér samastað eða finnast það tilheyra samfélaginu (Hall, 2013, bls. 74, með vísan í Harvey, 1996). Unaðsstundir í fyrrum heimabyggð og löngun til að hverfa frá þeim aðstæðum sem fólk er í annars staðar, t.d. í höfuðborginni, er náskyld hugmyndinni um að fara í frí á framandi slóðum og komast í nánari tengsl við sjálfan sig. Lagerqvist (2013) leggur áherslu á hvernig frístundahúsið verður staður festu og kyrrðar í þessum heimi hraðrar endurskipulagningar. Hús fyrrum íbúa sem fá nýtt hlutverk gegna þannig hlutverki í byggðarlögum sem verða jaðarsett með efnahagslegri endurskipulagningu. Fólk sækir í þau unaðsstundir annarra tíma.

Umfjöllun um heimili sem hefur verið umbreytt í frístundahús hefur smátt og smátt dregið á hina mun víðtækari umfjöllun um sérbyggð frístundahús, sérstaklega hvað varðar Norðurlöndin. Sú umfjöllun beinist meira að þáttum byggðaþróunar í dreifbýli og breytingum á landslagi, eins og Flemsæter (2009) heldur fram. Müller (2013) dregur saman rannsóknir á eign frístundahúsa með tilliti til Norðurlandanna í nýlegri sérútgáfu tímaritsins *Scandinavian*

Journal of Hospitality and Tourism, þar sem hann heldur því fram að norrænir fræðimenn hafi gegnt forystuhlutverki í þróun rannsóknaráætlunar á þessu sviði. Helstu atriði þessarar rannsóknaráætlunar eru m.a.:

- Landfræðileg mynstur í frístundahúsaeign og málefni landnotkunar og skipulagsstefnu.
- Sýnileiki og orðræða í kringum frístundahús í fjölmiðlum og opinberri stefnumótun.
- Áhrif frístundahúsaeignar með tilliti til þeirra sem neyðast til að yfirgefa heimahagana.
- Ágreiningur og/eða hlutverk í uppbyggingu og þróun samfélaga.
- Umhverfismálefni með tilliti til umhverfis- og félagslegs kostnaðar, ágreinings um landnotkun og áhuga eigenda frístundahúsa á umhverfisvernd.
- Mikilvægi og áhrif frístundahúsaeignar á einstaklinginn, eins og tengsl hans við staði, val um lífsstíl og verkmenningu.

Viðfagnsefni greinarinnar tengist hinu síðasttalda hjá Müller (2013). Efnahagsleg endurskipulagning kapítalismans sést berlega í daglegu lífi fólks og því eru þær hliðar frístundahúsaeignar sem snúa að tilfinningum og reynslu dregnar fram á sjónarsviðið (Hall og Müller, 2004).

Tengsl við staði

Efnahagsleg endurskipulagning framatvinnugreina og ný samsetning samfélagsins samfara henni hafa verið efni í fjölda þýðingarmikilla kenninga á sviði dreifbýlisrannsókna undanfarna áratugi (Cloke, 1989; 1992; 1997; Cloke o.fl. 1994; Holloway og Kneafsey, 2004; Woods, 2005). „Þvingaðir búferlaflutningar“ margra frá dreifbýlis- og jaðarsvæðum hafa dreift þeim sem þar fæddust til næstu þéttbýliskjarna eða oftar en ekki til höfuðborgarinnar.

Cloke (2006, bls. 26) færir rök fyrir því að mikilvægt sé að efla vald fólks í dreifbýli til að veita viðnám og stýra þróun heimabyggðar sinnar. Ein birtingarmynd viðnáms er þegar fólk samsamar sig ekki nýjum stað og er staðráðið í að halda í venjur og hætti heimabyggðar sem það telur viðhalda sinni sjálfsmynd. Corbett (2013) staðfestir vægi samfélagstengsla og sjálfsmyndar í rannsókn sinni á samfélögum á Atlantshafsströnd Kanada sem hafa farið illa út úr þeirra kreppu í kjölfar hruns Grand Banks þorskostofnins. Hann sýnir hvernig brottfluttir hafa sterk ítök í stöðunum og eiga þar djúpar rætur og finnst þeir hafa skyldum að gegna við samfélagið og þurfa að halda tryggð við það.

Í þessari tryggð felast tækifæri. Mitchell (2013) byggir á tveimur tilviksrannsóknum frá Kanada á smábæjum í dreifbýli sem hafa orðið fyrir barðinu á endurskipulagningu með nýrri þróun í framleiðsluháttum og breytingum á nýtingu auðlinda. Hún heldur því fram að umbreytingin felist ekki eingöngu í hnignun, heldur:

Ég tel að þessi umskipti séu knúin áfram af tveimur öflum, skapandi umbótum og niðurrifi, nýrri starfsemi sem bætist við eða hverfur burt, eftir því sem við á, þeim sem nýta sér hana og því sem hún stendur fyrir (Mitchell, 2013, bls. 385).

Mitchell (2013) fylgir í fótspor Cloke o.fl. (1994) en dæmin sem hún notar til skýringar bæta fleiri blæbrigðum við þau öfl efnahagslegrar endurskipulagningar sem ýta undir hnignun dreifbýlis og tvístrun þeirra sem neyðast til að yfirgefa heimahagana. Þar sýnir hún fram á hlutverk þeirra sem þurftu að fara í að viðhalda samfélaginu sem þeir voru áður hluti af. Félagssleg þátttaka í óvæntum myndum kemur upp á yfirborðið ef við rýnum tengsl þeirra sem

fluttu burt (Huijbens, 2012). Cloke o.fl. (1994) byggja á Deleuze til að gefa hugmynd um þetta og hvernig hlutverk rannsakenda er að efla vald samfélaga yfir eigin örlögum með þekkingu á þeim breytingum sem hafa áhrif á líf þeirra (Foucault og Deleuze, 1977, bls. 217). Því er lykilatriði að rannsaka ástæðurnar og rökin fyrir gjörðum hinna brottfluttu til að ná tökum á því óvænta sem getur snúið við ráðandi þróun. „Samfélagsheild“ eigenda frístundahúsa er jafnsundurlaus og þeir dreifast víða og þar er ekki einn sannleikur á ferð. Lundmark og Marjavaara (2013) veita nánari innsýn í þessa samfélagsheild í norrænu samhengi. Þau halda því fram að hún snúist um sjálfsmynd og tilfinningu fyrir stöðum þar sem fólk í dag kallar oft fleiri en einn stað „heima“ og dvöl á þessum stöðum skapar vettvang tengsla og ýtir undir þau. Að sögn Lundmark og Marjavaara (2013) er besta leiðin til að greina ástæður þess að fólk á frístundahús fólgin í því að skoða hvar eigandinn og fjölskylda hans eru stödd í lífinu. Lundmark og Marjavaara (2013, bls. 283, með vísan í Müller o.fl. 2010) hafa sagt hinn „gullna aldri“ til að eignast frístundahús vera á bilinu 50-59 ára. Þau segja að „[á] þessum tíma er fólk á hátindinum fjárhagslega, börnin eru orðin stór og lítið er farið að bera á heilsufarsvandamálum“ (bls. 294). Það sem skiptir þó meira máli er hvort fólk nýti sér frístundahúsið og hve mikið þegar kemur að birtingarmyndum þeirra tengsla sem það viðheldur í gegnum það við fyrrverandi heimabyggð.

Val um lífsstíl

Aukin eign frístundahúsa um allan heim er til marks um aukna velmegun að minnsta kosti sumra (Paris, 2011). Eins og Stockdale og MacLeod (2013) halda fram, bjóða hin óljósu tengsl milli launaðrar vinnu og eftirlauna þar að auki upp á ákveðið umbreytingartímabil yfir í eftirlaunaárin, sérstakt lífsskeið sem getur m.a. falið í sér breytingu á búsetu. Lundmark og Marjavaara (2013) benda á að hús sem umbreytt er í frístundahús og keypt eru sem framtíðareign, t.d. fyrir börn kaupandans, hafi sérstakt vægi fyrir svæði þar sem íbúum fer fækkandi. Því þarf það ekki að vera fjárfesting í sjálfu sér að eiga frístundahús heldur snýst það um að hlúa að tengslum við staðinn, bæði til skemmri og lengri tíma. Á hinn bóginn geta hús á jaðarsvæðum með viðvarandi fólksfækkun líka verið til byrði fyrir eigandann, sérstaklega þegar þau eru tekin í arf. Flemsæter (2009) hefur rannsakað þennan tilfinningalega vanda í tengslum við norsk býli sem breytt hefur verið í frístundahús. Vandinn felst í því að reyna að halda jafnvægi á milli frístunda og skemmtunar annars vegar og svo skyldustarfa og ábyrgðar hins vegar, sem fylgja oft tengslum við fyrri heimabyggð, ekki síst ef frístundahúsið er fengið í arf. Það er ekki hægt að selja þessi hús og erfitt er að halda þeim við þar sem þau eru oft langt í burtu, og viðhaldið er dýrt og ekki líklegt til að skila sér í auknu verðmæti.

Óháð því hvernig frístundahúsaeygn er tilkomin virðast íbúarnir sem fyrir eru taka henni ákaflega vel. Farstad (2013) segir frá því að í Troms-fylki í Norður-Noregi hafi:

... nærvera þeirra sem áttu frístundahús verið mikils metin til að bæta félagslega upp fyrir fækkun íbúa sem bjuggu þar að staðaldri, svo framarlega sem hið staðbundna, samhengisháða ástand byði ekki upp á samanburð við nýja íbúa með fasta búsetu sem hugsanlegan valkost (bls. 330).

Með öðrum orðum bendir Farstad (2013) á að eigendur frístundahúsa eru skárri en engir íbúar en það borgar sig samt ekki að ræða um þá sem eiginlega íbúa.

Martin Nouza, Rannveig Ólafsdóttir og Dieter K. Müller (2013) komast að þeirri niðurstöðu að á Íslandi séu 30 íbúar á móti hverju frístundahúsi, miðað við tölur frá 2010, en sambærilegar tölur í Finnlandi eru 12:1 og í Noregi og Svíþjóð 19:1. Af þeim 10.570 húsum

sem skráð eru sem frístundahús eða sumarhús í einkaeigu árið 2010 segja þau um það bil 5% vera íbúðarhús sem hefur verið umbreytt í frístundahús. Að sögn þeirra vegur aðgengi þyngst í staðarvali fyrir sérbyggð frístundahús eða sumarhús, þ.e. að akstur þangað taki innan við 90 mínútur. Þrír aðrir þættir skipta höfuðmáli, þ.e.: 1) aðlaðandi landslag, 2) nálægð við bæ sem býður upp á helstu þjónustu og 3) aðgengi að hitaveitu fyrir heita potta, helst allt árið um kring. Enn fremur virðist sem hvatinn á bak við þróun frístundahúsa á Íslandi tengist: „... tilteknum lífsmáta sem verulegur hluti þjóðarinnar aðhyllist þar sem fjölskyldur og ættingjar tengjast gegnum sérstaka staði sem oft eru tengdir landareign ættarinnar“ (bls. 34).

Aðferðir

Til að svara þeirri spurningu sem greinin leggur út frá, er byggt á könnun meðal þeirra sem hafa flust burt frá Fjallabyggð. Það er hins vegar nokkrum vandkvæðum bundið að ákvarða úrtaksramma könnunar meðal brottfluttra íbúa Fjallabyggðar. Ekki er til skrá yfir alla einstaklinga sem þar hafa búið en flutt á brott og það er persónubundið hvort einstaklingar sem einhvern tímann hafa búið á tilteknum stað líti á sig sem brottflutta íbúa, sérstaklega meðal þeirra sem fluttust mjög ungir að árum.

Til að smíða úrtaksramma var notast við þrenns konar skrár til að finna einstaklinga sem búið höfðu í Fjallabyggð. Í fyrsta lagi voru upplýsingar Þjóðskrár um fæðingarsveitarfélög notaðar til að finna alla einstaklinga átján ára og eldri sem fæddir voru í Ólafsfirði eða á Siglufirði. Þessar upplýsingar virðast nokkuð áreiðanlegar fyrir þann hóp sem kominn er um miðjan aldur og fæddust þegar sjaldgæft var að verðandi mæður leituðu eftir fæðingarhjálp út fyrir byggðarlagið. Síðustu áratugi hafa hins vegar flestar mæður í þessum byggðarlögum fætt börn sín á sjúkrahúsinu á Akureyri og börnin skráð samkvæmt því. Í öðru lagi voru kirkjubækur notaðar til að finna nöfn og fæðingardaga allra barna sem skírð voru í Ólafsfirði eða á Siglufirði fram til ársloka 1993. Þessar upplýsingar hafa þá annmarka að ekki eru öll börn skírð í Þjóðkirkjunni og ekki eru öll börn skírð í sinni heimabyggð. Í þriðja lagi voru skólaskýrslur notaðar til að finna öll börn sem innrituð voru í 1. bekk grunnskóla í Ólafsfirði og á Siglufirði fram til ársins 1999.

Nöfn og kennitölur úr þessum þremur listum voru keyrð á móti lista Þjóðskrár yfir Íslendinga sem voru á lífi og búsettir á Íslandi utan Fjallabyggðar 1. janúar 2012. Vitað var að í þeim hópi gætu verið einstaklingar sem flust hefðu frá byggðarlögunum fljótlega eftir fæðingu, voru skírðir þar þótt þeir byggju annars staðar eða hefðu af einhverjum ástæðum verið búsettir þar um skamma hríð við upphaf skólagöngu. Með því fengust nöfn og lögheimili 3.413 einstaklinga og var spurningalistinn sendur heim til þeirra allra og var þannig um póstkönnun að ræða sem fólk lauk sjálf við. Viðtakendum gafst kostur á því að svara prentuðum spurningalista og senda til baka í meðfylgjandi frímerktu umslagi ellegar svara spurningalistanum rafrænt á vefslóð sem gefin var upp á forsiðu prentaða listans. Þessi blanda af póstkönnun og netkönnun var valin sem hagkvæmasta leiðin enda listinn langur og markhópurinn dreifður um allt land. Listinn sjálfur var í heild sjö blaðsíður með 22 ítarlegum spurningum. Þær spurningar sem greindar voru í samhengi þessarar greinar voru staðlaðar með skilgreindum afstöðukvörðum.

Alls bárust 1.315 gild svör, sem er 38,5% svörun. Það er lágt svarhlutfall. Reynt var að hækka svarhlutfall með því að stíla listann á viðtakanda og hafa frímerkt svarumslag með könnun (Edwards o.fl., 2002). Nokkrar skýringar eru á lágu svarhlutfalli. Í einhverjum tilfellum voru listar endursendir af póstinum þar sem viðtakandi fannst ekki og einnig var nokkuð um símhringingar eða endursenda lista með athugasemdum um að spurningalistinn ætti ekki við þar sem viðkomandi hefði lítið eða jafnvel ekkert búið í þessum byggðarlögum.

Þá kom í nokkrum tilvikum fram að viðkomandi væri ófær um að svara listanum. Telja má líklegt að í mun fleiri tilvikum hafi listum einfaldlega verið hent þegar viðtakandi taldi þá ekki eiga við um sig eða var ófær um að svara, t.d. vegna aldurs eða sjúkdóma.

Gögn könnunar voru greind með tölfræðiforritinu SPSS 20.0 og stuðst við Peck og Devore (2012) til að túlka niðurstöður. Allar krosskeyrslur á breytum könnunar sem kynntar eru uppfylltu skilyrði marktektarprófs og notað var Kí-kvaðrat próf (X^2) með 5% marktektarviðmið ($\alpha=0,05$). Í einhverjum tilfellum er stuðst við fylgnireikninga þar sem reiknaður er fylgnistuðull Pearson (r). Fylgni á bilinu $r=0-0,5$ telst veik, á bilinu $r=0,5-0,8$ telst hófleg, en frá $r=0,8$ til 1 er hún sterk (Peck og Devore, 2012, bls. 216).

Ólafsfjörður og Siglufjörður – frá vaxtarbæjum til útjaðars

Fjallabyggð er á jaðrinum í tvennum skilningi. Í fyrsta lagi er hún mjög fjarri háborg Íslands (e. *primate city*) (Jefferson, 1939), Reykjavík og höfuðborgarsvæðinu umhverfis hana þar sem tveir þriðju hlutar landsmanna búa (386 km í tilviki Siglufjarðar og 429 km í tilviki Ólafsfjarðar). Í öðru lagi er jaðarsetningu bæjanna viðhaldið og hefur aukist í kjölfar efnahagslegrar endurskipulagningar með minnkandi áherslu á frumvinnslugreinar, sem hefur leitt til fólksfækkunar (Hamilton og Otterstad, 1998). Á sama tíma gerir jaðarstaðan þá um leið að aðlaðandi áfangastöðum fyrir ferðamenn og staðsetningu fyrir frístundahús, þar sem fólk sækir í dægradvöl og unaðsstundir. Á mörgum jaðarsvæðum er horft til ferðaþjónustu sem þeirrar atvinnugreinar sem helst gæti snúið við fólksfækkun og hnignun og þar gegna þeir sem eiga rætur á stöðunum mikilsverðu hlutverki sem þátttakendur í hinu fjölbreytta þjónustuhagkerfi sem getur orðið til, en um leið mögulega í sköpun og viðhaldi ímyndar staðanna sem unaðsjaðars.

Eins og fram kemur í töflu 1 voru Ólafsfjörður og Siglufjörður miklir vaxtarbærir á fyrri hluta 20. aldar. Hvað Siglufjörð varðar byggðist bærinn upp í kringum síldarævintýrið á Íslandi, sem stóð með hléum frá 1867 til 1968 og hafði mikil áhrif á efnahagslegt sjálfstæði landsins á upphafsárum lýðveldisins. Á þessu tímabili kom að meðaltali fjórðungur heildarútflutningstekna Íslands frá síldveiðum, og stundum allt að 45%. Það voru Norðmenn sem fyrst hófu að nýta norsk-íslenska síldarstofninn á síðari hluta 19. aldar. Árið 1903 varð Siglufjörður að hálforskum síldarbæ og hundruð Íslendinga fengu vinnu hjá Norðmönnum við síldarvinnslu. Brátt tóku Íslendingar fiskveiðarnar og sölustarfsemina yfir og fyrsta síldarvinnslustöð Íslands var reist á Siglufirði árið 1911. Eftir örlitla lægð í veiðunum í kringum 1950 hófust síldveiðar í mun meiri mæli en nokkru sinni fyrr, þar til árið 1969 þegar síldin hvarf, fyrst og fremst sökum ofveiði. Áhrifa síldarævintýrisins gætti óvída meira en á Siglufirði þar sem allt líf snerist árum saman um síldveiði og síldarvinnslu. Í dag má sjá þar leifar tuttugu og þriggja söltunarstöðva og fimm síldarbræðslna sem minna á þetta blómaskeið og hefur að hluta til verið breytt í áfangastað fyrir ferðamenn (Benedikt Sigurðsson o.fl., 2007; Hamilton o.fl., 2004; Lúdvíg Björn Albertsson, 1967; Síldarminjasafn, 2014).

Í Ólafsfirði varð hnignunin jafnari og þéttari en á Siglufirði, sem stundum hefur verið nefndur „Klondike Atlantshafsins“, þótt atvinnulíf bæjarins hafi líka aðallega byggt á fiskveiðum og fiskvinnslu. Ástæðan er sú að útgerðin í Ólafsfirði byggðist ekki á uppsjávarfiski og gengd hans heldur á botnfisksstofnum eins og þorski, ýsu, ufsa og karfa. Þessir fiskistofnar hafa verið veiddir umhverfis Ísland allt frá landnámi, en Íslendingar tóku þó ekki þátt í þessum veiðum af fullum krafti fyrr en snemma á tuttugustu öldinni. Með vélvæðingu íslensks skipaflota, einkum eftir fyrri heimsstyrjöld, hófst uppbygging sjávarplássna umhverfis landið og var Ólafsfjörður eitt þessara plássna. Sjávarútvegurinn hefur vaxið stöðugt fram á okkar tíma, en breytingar á honum og skipulagi hans hafa valdið hnignun flestra þeirra sjávarplássna

sem byggðust upp með vélvæðingu flotans og fjárfestingu í skipastóli. Tilkoma kvótakerfisins markaði þannig hnignun sjávarútvegs í Ólafsfirði, en það kerfi var sett á til að afstýra hruni fiskstofnanna, byggt á reynslu af hruni síldarstofnsins. Það sem réði úthlutun úr þessu miðstýrða kvótakerfi, sem komið var á snemma á 9. áratug tuttugustu aldar, var veiðireynsla skipa, og kvóti gat þannig fylgt skipum úr einu byggðarlagi í annað. Jafnframt gerði kvótinn fiskstofna að mælistærð með skiptagildi og var þess þá skammt að bíða að kvótinn sjálfur yrði framseljanlegur, sem gerðist snemma á 10. áratugnum. Afleiðing þess var sú að útgerðarfyrirtæki í mörgum byggðarlögum seldu kvótann hæstbjóðanda og upp úr því urðu til útgerðarsamsteypur á Íslandi, sem kom sér illa fyrir mörg byggðarlög, þar á meðal Ólafsfjörð (Friðrik G. Olgeirsson, 1988; 1991 og Einar Eypórsson, 2000; Benediktsson og Karlsdóttir, 2011).

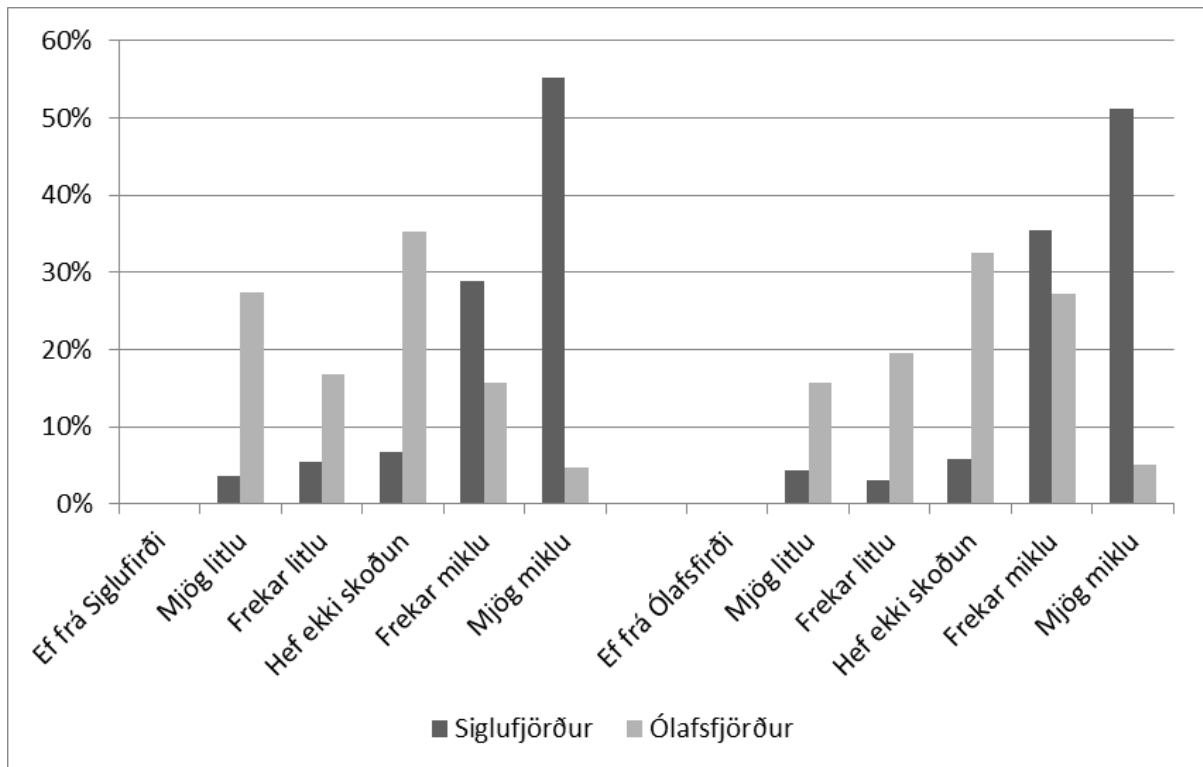
Héðinsfjarðargöng og ferðaþjónusta

Gerð Héðinsfjarðarganga var opinber framkvæmd sem var stærri í sniðum en áður hafði þekkt á þeim tíma hvað varðar þróun grunnvirkja. Ráðist var í gangagerðina á þeirri forsendu að bættar vegasamgöngur til næstu þjónustumiðstöðvar, Akureyrar, myndu efla bæina, og þá sér í lagi Siglufjörð, og snúa við hnignun þeirra. Þar sem þróun ferðaþjónustu er afar háð samgöngum (Page, 2009) voru bundnar vonir við að bæirnir myndu dafna með aukinni umferð ferðamanna þangað. Þóroddur Bjarnason og Edward H. Huijbens (2014) hafa sýnt að sannarlega varð aukning á umferð ferðafólks til Fjallabyggðar í kjölfar opnunar ganganna, þó dagsferðalangar hafi þar verið ráðandi.

Tafla 1. Breytingar á íbúafjölda á Íslandi og í völdum byggðarlögum

Ár	Landið allt	Höfuðborgar- svæðið	Akureyri	Sauðár- krókur	Siglufjörður	Ólafsfjörður
1928	104.812	30.447	3.724	721	1.760	638
1938	118.888	42.818	5.360	965	2.828	896
1948	138.502	61.342	7.232	992	3.103	938
1958	170.156	84.377	8.422	1.105	2.691	875
1968	202.191	107.492	10.355	1.446	2.321	1.063
1978	224.384	119.522	12.889	2.079	2.091	1.160
1988	251.690	141.938	13.972	2.478	1.858	1.179
1998	272.381	164.606	15.088	2.600	1.605	1.090
2008	315.459	197.945	17.134	2.598	1.282	847
2013	325.620	208.710	17.693	2.575	1.190	790

Heimild: Hagstofa Íslands, 2014.

Mynd 1. Hve miklu máli skipta þessir bæir þig persónulega?

Að fara burt en þó ekki

Það fyrsta sem vekur eftirtekt í svörum þátttakenda í könnuninni er að meira en 85% svarenda líta á sig sem heimamenn í bæjunum sem þeir fluttu úr og engan marktækan mun er að sjá á því hvort sem fólk er frá Ólafsfirði eða Siglufirði ($\alpha=0,05$, $P=0,894$, $X^2=0,225$, $df=2$). Meira að segja rúmur helmingur (52%) svarenda sem fluttu áður en þeir urðu 5 ára lítur á sig sem heimamenn og hlutfallið hækkar smám saman þar til að allir svarendur sem fluttu burt eftir 41 árs aldur líta að lokum á sig sem heimamenn bæjarins sem þeir yfirgáfu. Langflestir svarendur fluttu úr bæjunum á aldursbilinu 18–25 ára.

Þó er munur á því hversu mikið svarendur meta hvorn bæ eftir því frá hvorum þeirra þeir eru. Á mynd 1 sést að einu má gilda hvort svarendur eru frá Ólafsfirði eða Siglufirði varðandi það hvernig þeir meta Ólafsfjörð og enginn marktækur munur þar á ($\alpha=0,05$, $P=0,089$, $X^2=8,062$, $df=4$). Hins vegar má sjá að marktækt munar um það hvernig brottfluttir Ólafsfirðingar meta Siglufjörð og sinn fyrrum heimabæ. Brottfluttir Ólafsfirðingar meta Siglufjörð mun meir en eigin heimabæ ($\alpha=0,05$, $P<0,001$, $X^2=31,848$, $df=4$).

Meginástæðan fyrir því að svarendur upp að tólf ára aldri flytja burt er sú að foreldrarnir flytja burt, en þeir sem flytja á aldrinum 13–17 ára eru oftast á leið í skóla. Eigið nám og eigin atvinnumöguleikar eða atvinnumöguleikar maka eru síðan meginástæður þess að svarendur flytja síðar á ævinni. Hið fyrnefnda er algengara á aldrinum 18–25 ára en síðarnefnda ástæðan verður algengari meðal svarenda sem flytja á aldrinum 26–66 ára. Sókn í frekari afþreyingu og menningu, samgöngumöguleikar og einangrun bæjanna spila inn í hjá um það bil fimmtungi aðspurðra sem flytja burt á aldursbilinu 26–40 ára og á aldursbilinu 41–66 ára. Ljóst er því að atvinnutækifæri eða nám hafa mest áhrif á brottflutning.

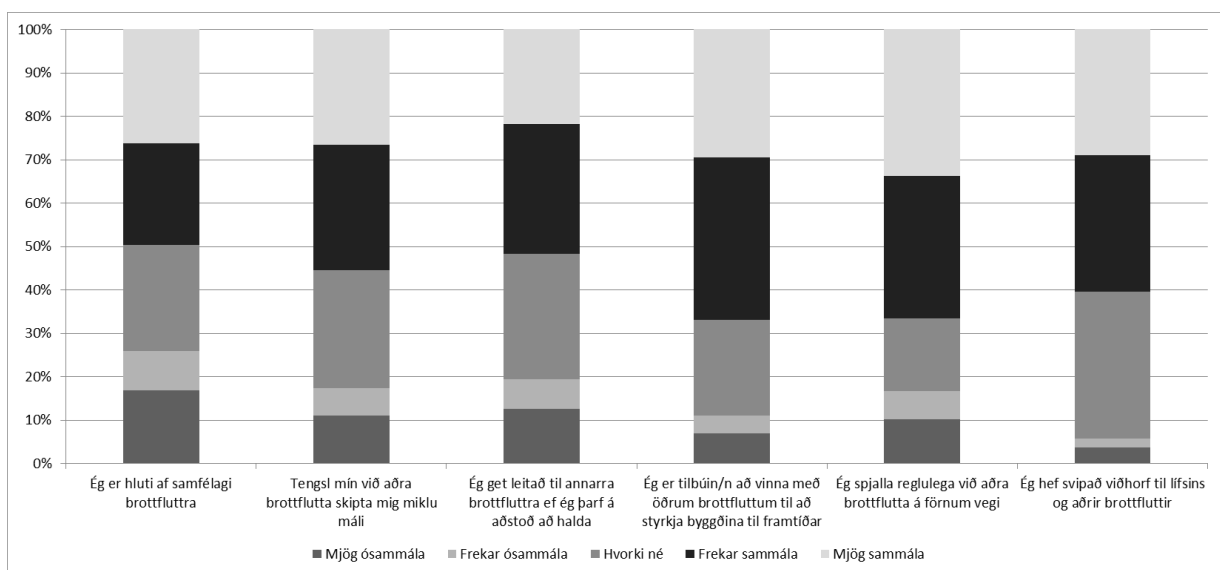
Brottfluttir svarendur búa flestir í Reykjavík eða í nágrenni hennar á suðvesturhorni landsins (70,9%). Innan við fimmtungur (15,8%) býr á Akureyri, 2,3% búa annars staðar í Eyjafirði og 5,3% annars staðar á Norðurlandi. Aðrir (5,7%) búa annars staðar á landinu eða

erlendis. Könnunin fór fram í kjölfar opnunar Héðinsfjarðarganga og því var spurt hvort fólk telji líklegt að það snúi aftur til heimabæjanna, þ.e. hvort það sjái atvinnutækifæri þar, í ljósi þess að atvinnan er meginástæðan fyrir því að í það minnsta fullorðnir svarendur hafa flutt burt úr bæjunum til að byrja með. Mjög fáir, sama á hvaða aldri þeir fluttu burt, telja líklegt að þeir snúi aftur á næstu tveimur árum frá því að könnunin var gerð. Aftur á móti aukast líkurnar á að snúa aftur eftir meira en tvö ár um 10% meðal þeirra sem fluttu burt á aldrinum 26–40 ára. Lífaldur svarenda reyndist við línulega aðhvarfsgreiningu sterkasta vísbendingin um líkur á að flytja aftur ($r^2 = 0,045$), sem rennir stoðum undir það.

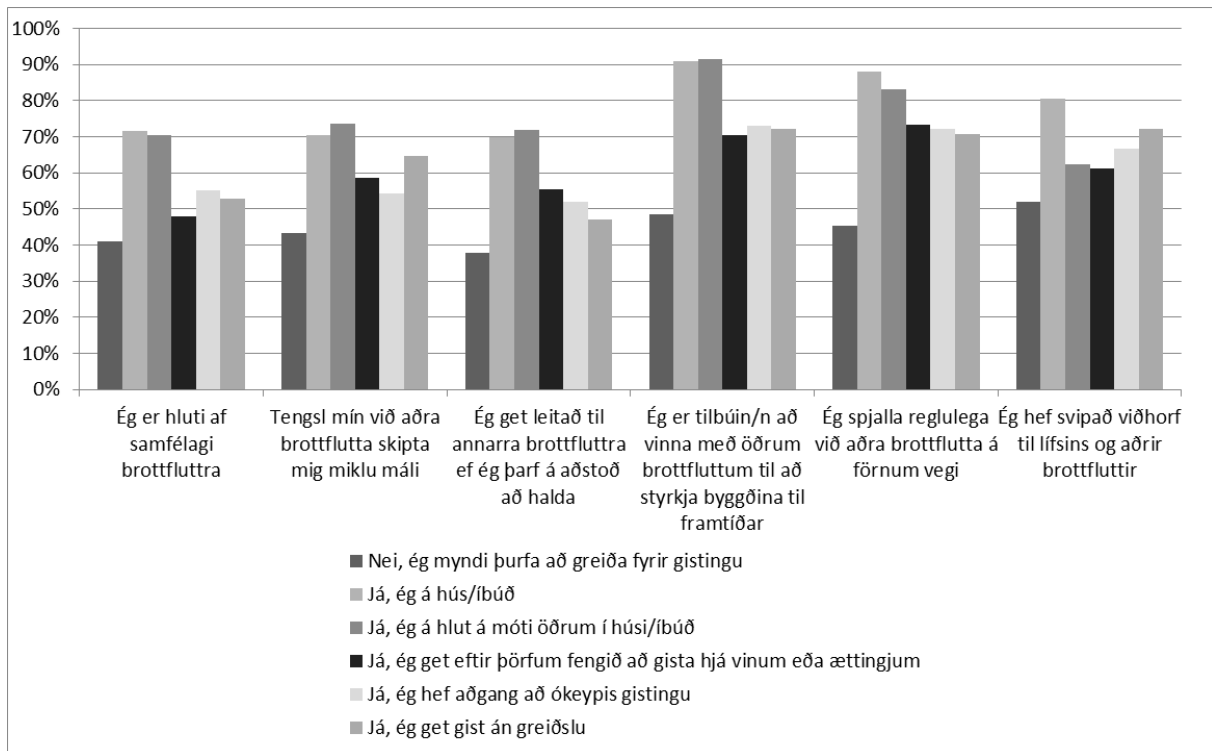
Ekki er hægt að greina nein marktæk frávik eftir stöðu fólks á vinnumarkaði varðandi það hvort svarendum finnst líklegt eða ólíklegt að þeir muni snúa aftur eftir minna en 2 ár ($\alpha=0,05$, $P=0,615$, $X^2=4,457$, $df=6$). Marktækur munur eftir stöðu á vinnumarkaði kom hins vegar fram þegar litið var til þess hvort líklegt eða ólíklegt væri að svarendur snúi aftur eftir meira en tvö ár ($\alpha=0,05$, $P=0,038$, $X^2=13,370$, $df=6$). Námsmenn telja sig líklegasta til að snúa aftur (11% þeirra). Á eftir komu þeir sem voru í fullu starfi (6%) eða hlutastarfi (6%). Helst voru það þeir sem voru á eftirlaunum sem töldu ólíklegt að þeir myndu snúa aftur eftir meira en 2 ár (93%).

Í ljósi þess að aðspurðir hafa takmarkaðar áætlanir um að snúa aftur á vel við að spyrja hvort þeim finnst þeir tilheyra samfélagi brottfluttra. Á mynd 2 sjást almenn svör við sex fullyrðingum sem tengjast því hvort fólki finnst það tilheyra því samfélagi, þar sem svarendur gátu tilgreint afstöðu sína á fimm stiga kvarða.

Greinilegt er að meira en helmingur aðspurðra er sammála, jafnvel mjög sammála öllum fullyrðingunum sex, sem sýnir sterka tilfinningu fyrir því að tilheyra hópi brottfluttra. Sterkustu tilfinningarnar koma fram með tilliti til síðustu þriggja fullyrðinganna. Skýr marktækur munur ($\alpha=0,05$, $P=<0,001$) er á afstöðu til allra fullyrðinga eftir því á hvaða aldri fólk fluttist brott. Þeir sem fluttu fyrir tólf ára aldur eru líklegri til að hafa enga eða neikvæða afstöðu gagnvart fullyrðingunum, en flestir þeirra hafa samt enga skoðun á þeim. Sú yfirgnæfandi jákvæða afstaða sem birtist á mynd 2 er áþreifanleg eins og sést á mynd 3, þ.e. þeir sem vilja og finnst þeir tilheyra samfélagi brottfluttra eru líklegri til að eiga hús í bænum, annað hvort einir eða í félagi við aðra. Munur á afstöðu til fullyrðinga eftir aðgengi að gistingu er í öllum tilfellum marktækur.

Mynd 2. Fullyrðingar sem tengjast því hvort fólki finnst það tilheyra samfélagi brottfluttra

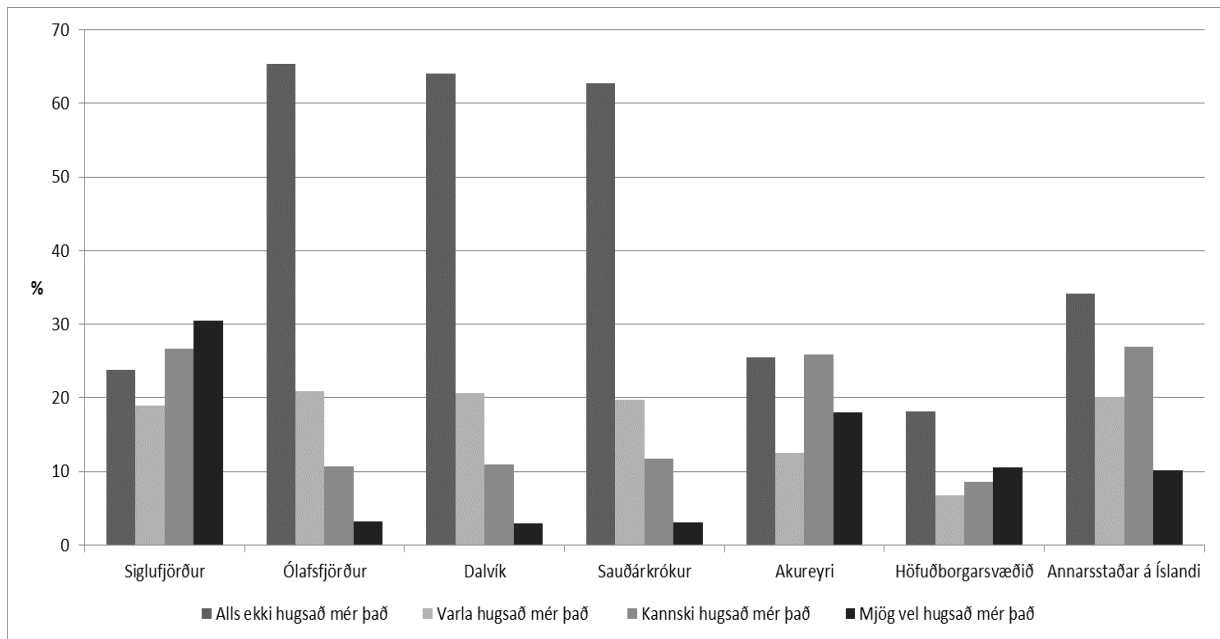
Mynd 3. Afstaða til fullyrðinga sem tengjast því hvort fólki finnst það tilheyrja, eftir aðgengi að gistingu

Þegar kemur að því hvort fólk á hús eða hefur aðgengi að gistingu, þá munar marktækt á þeim þáttum eftir því hvort fólk telur sig heimaþólk eða ekki. Það er líklegra er að þeir sem telja sig heimaþólk eigi hús eða hafi aðgengi að gistingu ($\alpha=0,05$, $P<0,001$, $X^2=56,038$, $df=10$). Þeir sem telja sig heimaþólk eru líklegri til að eiga hús ein eða í félagi við aðra. Þeir sem ekki telja sig heimaþólk eru yfirgnæfandi líklegri til að þurfa að greiða fyrir gistingu.

Tengd spurningunum um að tilheyrja er spurning um hvar aðspurðir gætu hugsað sér að búa óháð ætlan þeirra að flytja þangað. Mynd 4 sýnir að flestir gætu mjög vel hugsað sér að búa á Siglufirði (30,5%) og kemst Akureyri naumlega í hálfkvisti við það (18%). Aftur kemur því Siglufjörður mun sterkar út en Ólafsfjörður er kemur að tengslum fólks við staðinn (sbr. mynd 1).

Enginn marktækur munur er á afstöðu til valmöguleikanna Siglufjarðar, Sauðárkróks, annars staðar á Íslandi eða erlendis eftir því hvort svarendur voru frá Siglufirði eða Ólafsfirði. Þegar kemur að Ólafsfirði eru hins vegar þeir sem þaðan eru marktækt líklegri til að geta hugsað sér að búa þar ($\alpha=0,05$, $P<0,001$, $X^2=30,811$, $df=3$). Þegar kemur að Dalvík er það sama uppi á teningnum ($\alpha=0,05$, $P=0,001$, $X^2=19,848$, $df=4$); þar vilja Ólafsfirðingar frekar vera en Siglufirðingar. Einnig á Akureyri ($\alpha=0,05$, $P<0,001$, $X^2=74,433$, $df=4$) og á höfuðborgarsvæðinu ($\alpha=0,05$, $P<0,001$, $X^2=46,740$, $df=4$). Aftur bendir þetta til styrks þeirra tauga sem Siglufirðingar bera til heimabæjar síns.

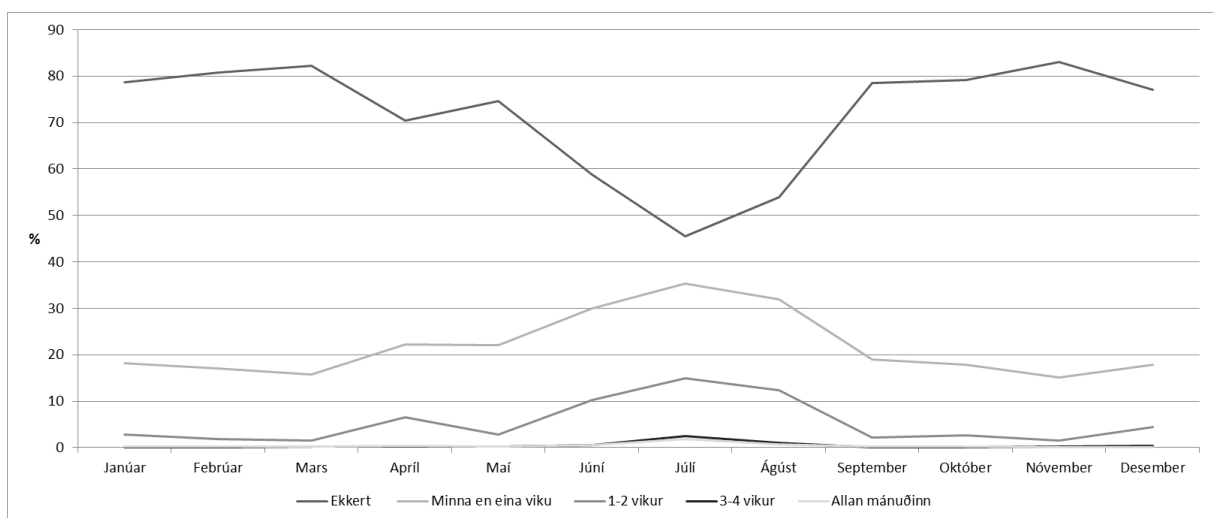
Þátttakendur voru því næst spurðir út í tvo mikilvæga þætti sem snerta ferðaþjónustu og frístundahús. Annars vegar var spurt hvort þeir hefðu heimsótt heimabæina á liðnu ári og þá hversu lengi þeir hefðu dvalið þar. Hins vegar var spurt út í þátt sem tengist meira efni þessarar greinar, þ.e. hvort þeir hefðu haft aðgang að ókeypis gistingu í þessum heimsóknum og af hvaða tagi sú gisting hefði verið. Hér er þýðingarmesta spurningin hvort þeir eigi hús eða íbúð í heimabænum, einir eða í félagi við aðra.

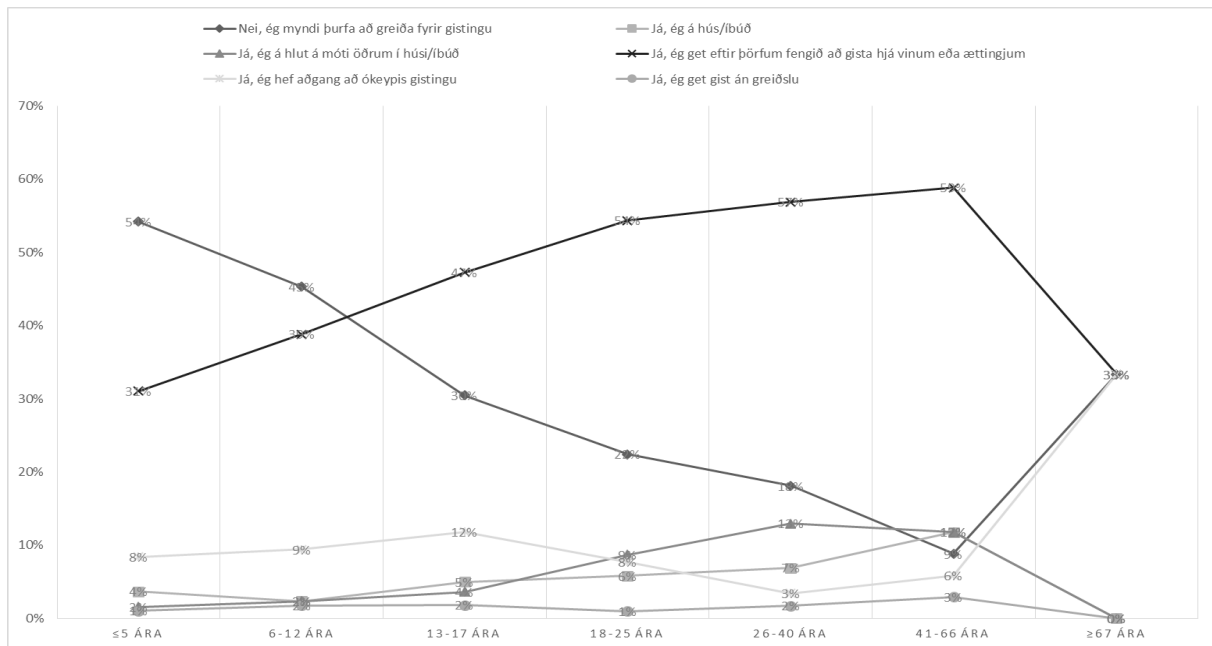
Mynd 4. Gætirðu hugsað þér að búa á eftirtöldum stöðum?

Fyrsta atriðinu, lengd dvalar, var skipt niður eftir mánuðum og voru aðspurðir beðnir um að tilgreina hversu lengi í hverjum mánuði á liðnu ári (2011) þeir hefðu dvalið í bænum. Á mynd 5 sjást almenn svör við þessari spurningu.

Þegar spurt er með tilliti til þess á hvaða aldri aðspurðir fluttu úr bæjunum kemur í ljós að meira en þriðjungur aðspurðra sem fluttu burt eftir 26 ára aldri heimsækir heimabæina mánaðarlega allt árið um kring, en dvelur skemur en viku í senn. Á sumrin (júní, júlí og ágúst) gildir þetta um alla aldurshópa, þ.e. þriðjungur þeirra heimsækir bæina mánaðarlega yfir sumarmánuðina og dvelur skemur en viku í senn, en allt að fimmtungur dvelur í eina til tvær vikur yfir sumartímann, og því nær fimmtungsmarkinu eftir því sem fólk flutti burt síðar á ævinni. Marktækur munur er í öllum tilfellum á því hvort fólk dveljist eitthvað í bæjunum í hverjum mánuði eftir því hvenær á ævinni það flutti burt ($\alpha=0,05$, $P<0,001$) og fylgni brottflutningsaldurs við dvöl á staðnum er $r=0,2-0,285$ eftir mánuðum, sterkust í júní en veikust í janúar, febrúar, mars og júlí.

Mynd 5. Lengd dvalar í heimsókn, skipt eftir mánuðum

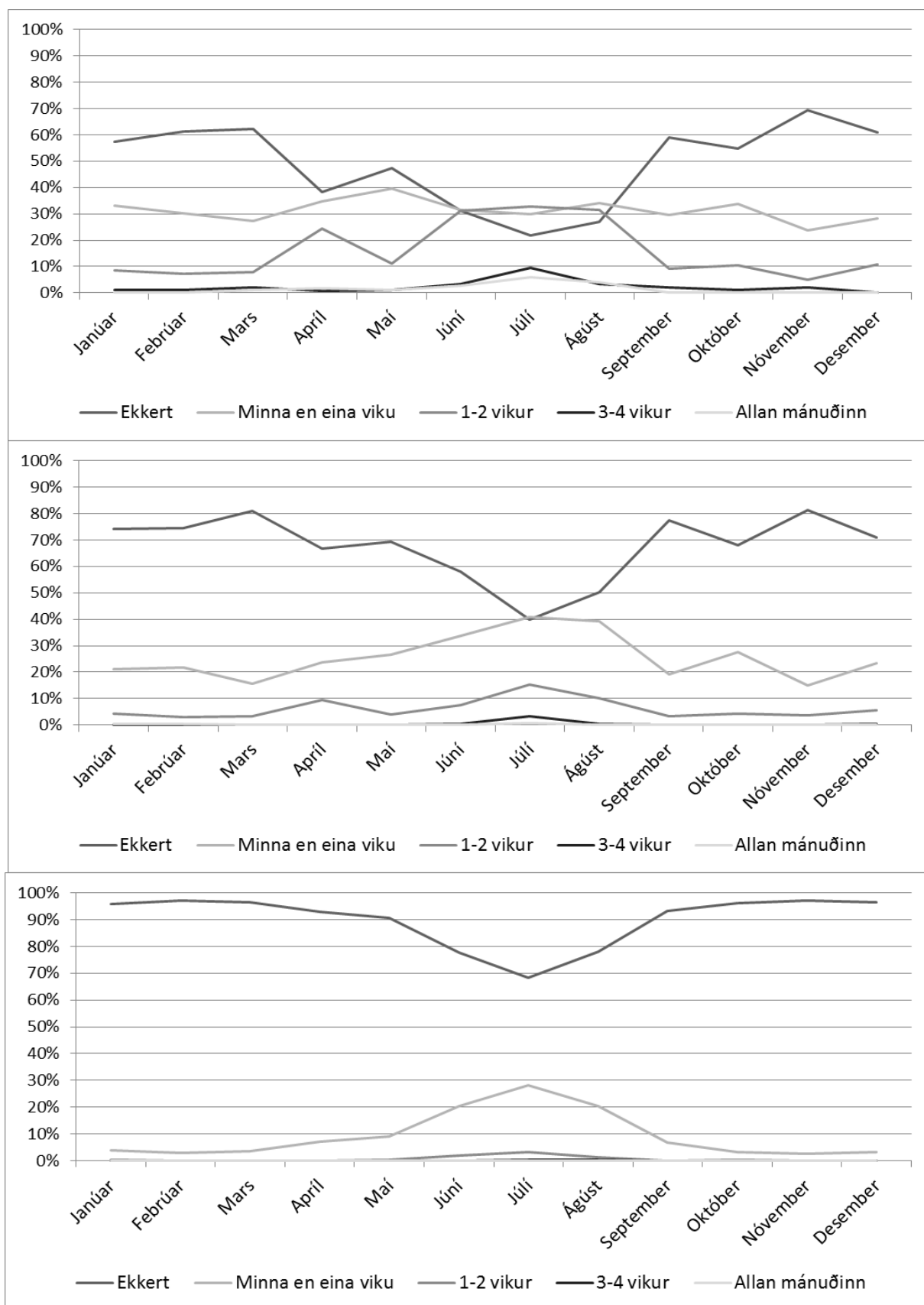

Mynd 6. Aðgengi að gistingu og aldur þegar flutt var úr bænum

Af öllum þeim sem svöruðu áttu 12% hús eða íbúð í bænum eða deildu henni með öðrum. Þetta hlutfall hækkar jafnt og þétt upp í 12% eftir því sem aðspurðir fluttu burt síðar á ævinni, bæði hvað varðar að eiga hús eða deila. Á mynd 6 sjást sameinuð svör við öllum þáttum sem varða gistingu með aldri svarenda þegar þeir fluttust á brott. Eins og sjá má á um fjórðungur (24%) þeirra sem fluttu á brott á aldrinum 41–66 ára hús eða hlutdeild í húsi á stöðunum tveimur, fimmtungur (20%) þeirra sem fluttist brott á aldrinum 26–40 ára og 15% þeirra sem fluttu brott 18–25 ára. Ljóst er að aldur þegar flutt er á brott ræður nokkru um eign á húsi eða hlutdeild þar í og marktækur munur er þar á ($\alpha=0,05$, $P<0,001$, $X^2=151,124$, $df=30$), en fylgni aldurs við brottflutning og aðgangs að húseignum er marktæk ($\alpha=0,01$) en veik ($r=0,209$).

Með tilliti til raunverulegs aldurs aðspurðra eru þeir sem eru 67 ára eða eldri aftur á móti líklegastir til að þurfa að greiða fyrir gistingu. Marktækur munur er á lífaldri svarenda og aðgengi að gistingu ($\alpha=0,05$, $P<0,001$, $X^2=125,531$, $df=15$), en fylgni aldurs og aðgangs er marktæk ($\alpha=0,01$) en veik ($r=0,257$). Nærri helmingur (45%) þeirra sem eru 67 ára eða eldri þyrftu að greiða fyrir gistingu, þriðjungur (29%) þeirra sem eru 41–66 ára, rétt rúmlega tíundi hluti (12%) þeirra sem eru 26–40 ára og engir þeirra sem yngri eru. Í öfugu hlutfalli með tilliti til raunaldurs gætu næstum níu af hverjum tíu (86%) á aldrinum 18–25 ára gist hjá ættingjum, þrír af hverjum fjórum (72%) þeirra sem eru 26–40 ára og rétt tæplega helmingur (48%) þeirra sem eru 41–66. Hlutfallið meðal þeirra sem eru 67 ára eða eldri er einn af hverjum þremur (33%).

Önnur spurning í könnuninni snerist um það hvort hvetja ætti fólk til að kaupa sér frístundahús í sveitarfélaginu sem bæirnir tveir tilheyra. Næstum helmingur aðspurðra (47,7%) var sammála eða mjög sammála því að hvetja ætti fólk til þess. Þegar rýnt var í svörin með tilliti til þess hvort fólk ætti sjálft hús eða hlutdeild í húsi voru marktækt fleiri úr þeim hópi sammála því að hvetja skyldi til þess ($\alpha=0,05$, $P=0,001$, $X^2=47,218$, $df=20$). Því má líta svo á að þeim sem eiga hús eða hlutdeild í slíku sé umhugað um að fleiri komi í sambærilegum erindagjörðum.

Mynd 7. Samanburður á heimsóknum og lengd dvalar meðal þeirra sem eiga hús, einir eða í fēlagi við aðra (efst), þeirra sem geta gisti hjá ættingjum (í miðrið) og þeirra sem þurfa að greiða fyrir gistingu

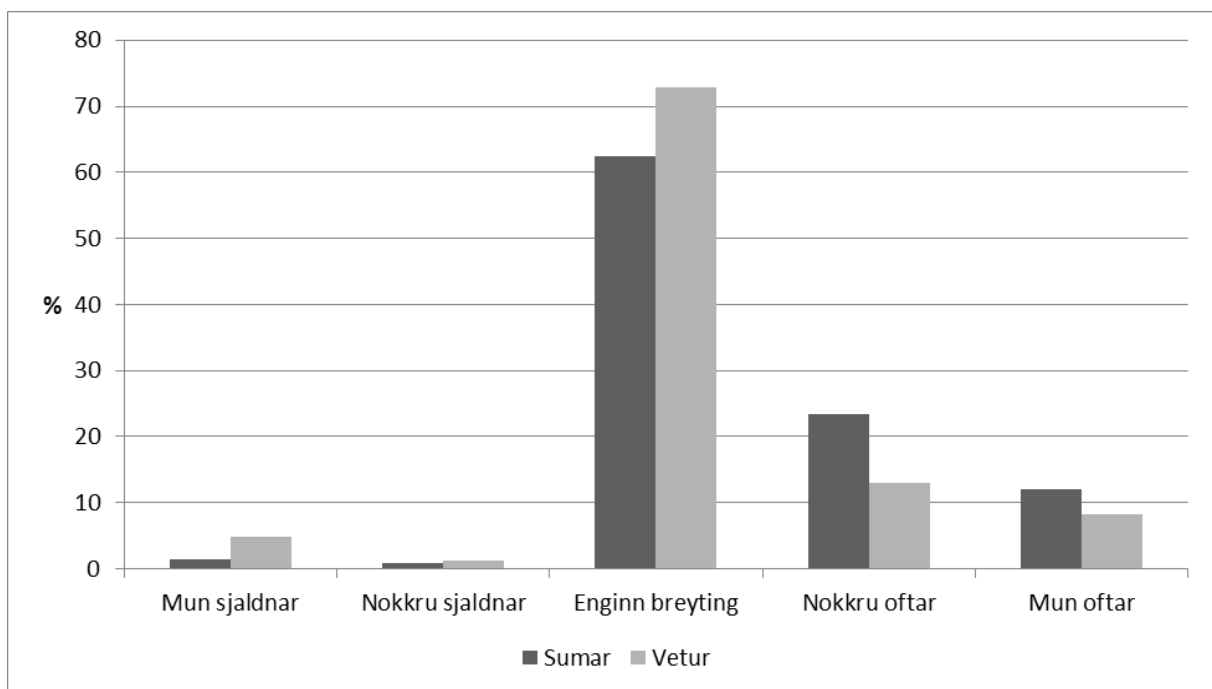
Þar sem flestir aðspurðra búa núna á höfuðborgarsvæðinu eða í nágrenni þess (70,9%) er hægt að greina hvers konar gistingu þeir hafa aðgang að í samanburði við þá sem búa nær. Um marktækan mun á svörum er að ræða eftir búsetu ($\alpha=0,05$, $P<0,001$, $X^2=47,996$, $df=15$) ef horft var til svarmöguleikanna suðvesturhornins, Eyjafjarðar, annars staðar á Íslandi og erlendis. Algengast er að þeir sem búa á höfuðborgarsvæðinu, suðvesturhorninu eða annars staðar á Íslandi utan Eyjafjarðar eigi eða deili húsi.

Það að eiga eða deila húsi hefur greinileg áhrif á ferðavenjur fólks og í öllum mánuðum er marktækur munur á hvort fólk dvaldist eitthvað eða ekkert og hvaða aðgengi það hefur að gistingu ($\alpha=0,05$, $P<0,001$, $df=5$). Fylgnin er þó veik eða á bilinu $r=0,15-0,24$ eftir mánuðum, sterkust er hún í desember. Mynd 7 sýnir samanburð á lengd dvalar eftir mánuðum, annars vegar meðal þeirra sem eiga hús, einir eða í félagi við aðra (efsta myndritið), og hins vegar meðal þeirra sem geta gist ókeypis hjá ættingjum eða öðrum (myndritið í miðjunni). Þessu til viðbótar sýnir mynd 7 einnig ferðavenjur þeirra sem þyrftu að greiða fyrir gistingu (neðsta myndritið).

Ferðamynstur þeirra sem þyrftu að greiða fyrir gistingu sýnir berlega gildi þess að eiga ættingja í bænum sem flutt var úr og enn frekara gildi þess að eiga þar hús þegar kemur að því að viðhalda tengslum við samfélagið.

Eftir að göngin voru opnuð hafa aðspurðir almennt heimsótt bæina oft. Mynd 8 sýnir almenn svör þar sem rúmlega þriðjungur (35,4%) hefur farið oft á sumrin og meira en fimmtungur (21%) hefur farið oft á veturna.

Hvað varðar tíðni heimsókna á sumrin er enginn marktækur munur er með tilliti til þess hvort fólk hefur aðgang að ókeypis gistingu eða á hús eða hlut í húsi, ($\alpha=0,05$, $P=0,077$, $X^2=16,873$, $df=10$). Þeir sem eiga hús eða hlut í húsi koma hins vegar marktækt oft á veturna ($\alpha=0,05$, $P<0,001$, $X^2=43,843$, $df=10$). Rúmur þriðjungur (36%) þeirra sem eiga hús sagðist gera það og rúmlega fimmtungur (22%) þeirra sem geta fengið ókeypis gistingu. Aftur á móti segist um það bil tíundi hver (13%) af þeim sem þurfa að greiða fyrir gistingu myndu koma oft á veturna. Það sem stýrir þessari breytu er fjarlægðin en marktækur munur

Mynd 8. Ferðu oft til Siglufjarðar eða Ólafsfjarðar eftir að göngin voru opnuð 2010?

er bæði að sumri ($\alpha=0,05$, $P=<0,001$, $X^2=63,103$, $df=12$) og vetri ($\alpha=0,05$, $P=<0,001$, $X^2=53,312$, $df=12$) þegar kemur að ferðahegðun og búsetu. Á meðan rúmlega helmingur (51%) þeirra sem búa á Akureyri, í Eyjafirði eða annars staðar á Norðurlandi ferðast oftast á sumrin (og þriðjungur (34%) á veturna) kemur þriðjungur (34%) þeirra sem búa á höfuðborgarsvæðinu eða annars staðar á suðvesturhorninu oftast á sumrin og 15% á veturna.

Umræða og niðurstöður

Markmið þessarar greinar var að kanna tengsl brottfluttra einstaklinga frá Ólafsfirði og Siglufirði við upprunastaða sinna í gegnum ferðavenjur og gistingu. Skýrust eru tengsl fólks við fyrrum heimabyggð sína gegnum frístundahús. Af þeim sem svöruðu áttu 12% hús eða íbúð í bænum eða deildu með öðrum. Eign frístundahúsa er þannig ein helsta birtingarmynd þeirra tengsla sem brottfluttir hafa við heimabyggð sína.

Húseign eða hlutdeild í húsi eykst með hækkandi aldri. Líkt og Lundmark og Marjavaara (2013, bls. 283, með vísan í Müller o.fl., 2010) hafa lýst er hinn gullni aldur frístundahúsaeigenda meðal brottfluttra í Fjallabyggð nánast eingöngu raunaldurshópurinn 41–66 ára eða eldri en 67 ára og liggur miðgildið í kringum aldursbilið sem Lundmark og Marjavaara (2013) tilgreina (mynd 6). Annar áhrifaþáttur er fjarlægð frá Fjallabyggð. Þorri svarenda (70,9%) býr á höfuðborgarsvæðinu og þeir sem búa þar, á suðvesturhorninu eða annars staðar á Íslandi utan Eyjafjarðar eru marktækt líklegri til að eiga eða deila húsi.

Tengslin við byggðina birtist líka í ferðavenjum. Í könnuninni var ekki spurt um lengd dvalar í dögum talið en yfir sumarmánuðina dvelja 44,6% aðspurðra í viku eða lengur í hverjum mánuði og fjórðungur (24%) þeirra sem eiga hús á staðnum dvelur í 3–4 vikur í júlí. Helmingurinn af þessum hópi kemur í heimsókn mánaðarlega allt árið um kring og þriðjungur dvelur skemur en viku í þessum heimsóknum ef sumarmánuðirnir eru frátaldir. Þetta gefur til kynna að meirihluti þeirra sem flutt hafa burt leitist við að viðhalda tengslum sínum við staðinn með ferðalögum og það að eiga hús eða hlut í húsi auðveldi þeim það. Tengslum við bæina sem þeir fluttu úr er þó helst viðhaldið með heimsóknum þar sem aðallega er gíst hjá ættingjum. Meira en helmingur þeirra sem fluttu burt eftir 18 ára aldur á þess kost að gista hjá ættingjum í heimabænum og það dregur nokkuð úr hvatanum til að kaupa eða viðhalda frístundahúsi. Eins og fram kom eru aðspurðir þó líklegri til að eiga hús eftir því sem þeir eru eldri, sem þýðir líklega að ættingjar og vinir flytja annað eða falla frá. Þá verður frístundahúsið valkostur sem gerir fólki kleift að hlúa að tengslum sem áður var viðhaldið í gegnum ættingja og vini.

Helstu ástæður brottflutnings voru atvinna og nám. Atvinnutækifæri voru og eru enn að einhverju marki af skornum skammti í bæjunum, sérstaklega eftir breytingar í rekstri sjávarútvegs, og þar er hvorki boðið upp á framhaldsskóla né háskólanám. Í þessum „þvinguðu búferlaflutningum“ hafa margir heimamenn endað á stað sem þeir líta ekki endilega á sem heimkynni sín eins og kemur fram í því að 85% svarenda telja sig heimamenn þeirra bæja sem þeir fluttu frá. Þessi tengsl koma einnig sterkt fram í könnuninni þegar skoðað er hversu mikils aðspurðir meta tengsl við aðra brottflutta, sérstaklega með tilliti til Siglufjarðar (mynd 2). Augljóst er að það að eiga samastað eða aðgang að einum slíkum í gegnum vini eða ættingja ræður afstöðunni til fullyrðinganna um tengsl við samfélag brottfluttra (sbr. mynd 3). Á mynd 7 sést að þeir sem þurfa að greiða fyrir gistingu koma sjaldnar í heimsókn og dvelja skemur og á mynd 3 sést að þetta sama fólk tengist samfélagi brottfluttra að mun minna leyti. Gildi samfélags brottfluttra og fyrrum heimabyggðar verður þannig áþreifanlegt þegar kemur að frístundahúsaeign þar sem hæsta hlutfall þeirra sem eru sammála fullyrðingunum sem birtast á mynd 2 eru alltaf húseigendur, einir eða í félagi við aðra, eins og sést á mynd 3. Út

frá þessu má líta á frístundahúsið sem vettvang sem réttlætir þá upplifun fólks að það tilheyri, í þessu tilviki samfélagi hinna brottfluttu. Þannig má að hluta til vera sammála Mitchell (2013) og Cloke o.fl. (1994) hvað varðar félagslega þátttöku í óvæntum myndum sem kemur hugsanlega upp á yfirborðið í kjölfar þess að fólk neyðist til að flytja burt úr dreifbýli. Hægt er að vera sammála að því leyti að hlúð er að samfélagstengslum í gegnum samband við aðra sem flutt hafa burt og að í gegnum það viðheldur fólk staðbundinni sjálfsmynd, sem eflir ímynd byggðarinnar, stolt íbúa, líkt og Farstad (2013) segir, og aðdráttarafl fyrir ferðapjónustu almennt.

Huijbens (2012) bendir á að þeim sem áttu frístundahús í Fjallabyggð og rætur á staðnum var meira í mun að viðhalda eigin sjálfsmynd og ímynd byggðar sem einu sinni var. Líkt og Lagerqvist (2013) bendir á er frístundaheimilið staður festu og kyrrðar í heimi hraða og breytinga. Ljóst er að brottfluttir hafa sterk tengsl við fyrrum heimabyggð sína, í gegnum það að telja sig heimafólk þar (85% svarenda) og í gegnum það að telja sig tilheyra samfélagi brottfluttra (mynd 2). Lýðfræðilegar breytingar og efnahagsleg endurskipulagning í hagkerfum þróaðra ríkja á Vesturlöndum undanfarin 30–40 ár birtist í brottflutningi íbúa frá svæðum sem verða að jaðri. Þeir sem fóru viðhalda tengslum sínum við byggðina og ýta með því mögulega undir jaðarsetninguna með hugmyndum um hana sem sinn unaðsjaðar. Í ljósi skilgreininga Hall (2013, bls. 73) á jaðarsvæði, þar sem fólk skilgreinir tiltekin hlutverk fyrir þau í andstöðu við þéttbýlissvæði, viðheldur húseign fólks í fyrrum heimabyggð ímynd byggðarinnar sem unaðsjaðars. Það sem rennir stoðum undir þá skoðun er að þeir meðal hinna brottfluttu sem eiga hús eða hlutdeild í húsi er umhugað um að fleiri komi í sambærilegum erindagjörðum. Einnig er líklegri að þeir sem telji sig til heimafólks þess bæjar sem flust var frá eigi hús þar einir eða í félagi við aðra og að þeir sem finnst þeir tilheyra samfélagi brottfluttra eru líklegri til að eiga hús í bænum, annað hvort einir eða í félagi við aðra (mynd 3).

Athygli vekur að tengsl við staðina tvo í Fjallabyggð eru gerólík (mynd 1). Brottfluttir Ólafsfirðingar meta Siglufjörð mun meira en eigin heimabæ og ráðandi sjónarmið allra svarenda er að vilja helst búa á Siglufirði að breyttu breytanda (mynd 4). Skýringa á þessu verður að leita í samfélagi og sögu staðanna og svo virðist sem að á Siglufirði hafi heimafólk haft meiri hönd í bagga með þeim umskiptum sem orðið hafa í atvinnuháttum á umliðnum áratugum í kjölfar fjármálavæðingar kvótans. Hagnaður af fjárvæðingu fiskimiðanna er nú að birtast í uppbyggingu ferðapjónustu á Siglufirði.

Ferðapjónusta og aukinn hreyfanleiki stuðla að almennari eign frístundahúsa og heimsborgaralegri sjálfsmynd (Williams, 2009) og göngin sem gerð voru stuðla að viðhaldi þessa (mynd 8). Sjálfsmynd þeirra sem fóru snýr þó meira að því að verja það sem var og viðhalda þannig ímynd staðarins sem ferðapjónusta gerir sér nú mat úr. Þannig á einnig önnur djúpstæðari sjálfsmyndartogstreita sér stað, þ.e. sú sem birtist í því að vilja *ekki* tilheyra núverandi dvalarstað, eða aðeins að hluta til sökum atvinnu eða viðurværis. Í framhaldi af þessu og í ljósi þeirra tengsla sem viðast hafa rofnað má velta fyrir sér hvort minni samsemd með þeim stað sem fólk býr á tekur að snúast um það að verja félagslegan jöfnuð í kjölfar afleiðinganna af endurskipulagningu fiskveiðikerfisins. Þetta gerir fólk þótt það feli í sér hættu á þröngsýni og nesjamennsku þar sem það getur í krafti auðveldaðs hreyfanleika komið sem gestir í eigin heimabæ og með frístundahúsinu hámarkað eigin sjálfsmyndarhagsmuni við síbreytilegar aðstæður, sem aftur ýtir undir uppbyggingu ferðapjónustu.

Þannig má að lokum segja að áhugi fólks á og tengsl við heimabyggð speglar í þróuninni við hafnarbakkann á Siglufirði. Skilgreind ímynd og sérstaða staðarins er virkjuð í gegnum tengsl fólks við hann í þágu nýrra framleiðsluhátta, sem marka fasta liði eins og

venjulega í heimi kapítalismans (Thrift, 2005; 2008; Žižek, 2004). Unaðsjaðri Íslands er haldið á lífi í gegnum mikilvægi þess að eiga fristundahús, af persónulegum ástæðum eins og tengslum við staði, þar sem málefni tengd sjálfsmynd og samsemd hafa áfram talsverð áhrif á fyrirætlanir um búferlaflutninga. Þessi hús tengja saman fjölskyldur og ættingja í gegnum sérstakan stað sem tengist eign og uppruna ættarinnar (Nouza, Ólafsdóttir og Müller, 2013) og viðhalda samsemd meðal hinna brottfluttu, en leggja um leið til ímyndar áfangastaðar sem nýtist í síkvikum heimi fjárvæðingar alls sem nokkurs virði er.

Heimildir

- Amin, Ash. (2002). Spatialities of globalisation, *Environment and Planning*, 34(3), 385–99.
- Beck, Ulrich (1992). *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Benedikt Sigurðsson, Birgir Sigurðsson, Guðni Th. Jóhannesson, Hjörtur Gíslason, Hreinn Ragnarsson, Jakob Jakobsson, Jón Þ. Þór og Steinar J. Lúðvíksson (2007). *Silfur hafsins - gull Íslands: sildarsaga Íslendinga*. Reykjavík: Nesútgáfan
- Benediktsson, Karl (2014). Nature in the 'neoliberal laboratory'. *Dialogues in Human Geography*, 4(2), 141–146.
- Benediktsson, Karl og Karlsdóttir, Anna. (2011). Iceland: crisis and regional development – Thanks for all the fish? *European Urban and Regional Studies*, 18(2), 228–235.
- Brandth, Berit og Haugen, Marit S. (2011). Farm diversification into tourism – Implications for social identity? *Journal of Rural Studies*, 27(1), 35–44.
- Britton, Stephen G. (1991). Tourism, capital, and place: towards a critical geography of tourism. *Environment and Planning D: Society and Space*, 9, 451–478.
- Brown, Dennis M. (2012). Rural tourism. Í J.A. Seba (ritstj.) *Tourism and Hospitality Issues and Developments*, bls. 107–112, New York: Apple Academic Press.
- Bærenholdt, Jörgen Ole (2011). *Coping with Distances: Producing Nordic Atlantic societies*. Oxford og New York: Berghahn Books.
- Cloke, Paul. (1989): Rural Geography and Political Economy. Í Richard Peet og Nigel Thrift (ritstj.) *New Models in Geography. 1. bindi*, bls. 164–197, London: Routledge.
- Cloke, Paul. (1992). The Countryside. Í Paul Cloke (ritstj.) *Policy and Change in Thatcher's Britain*, bls. 269–296, Oxford: Pergamon.
- Cloke, Paul. (1997). Editorial. Country Backwater to Virtual Village? Rural Studies and 'The Cultural Turn' *Journal of Rural Studies*, 13(4), 367–375.
- Cloke, Paul. (2006). Conceptualizing rurality. Í Paul Cloke, Terry Marsden og Patrick H. Mooney (ritstj.) *Handbook of Rural Studies*, bls. 18–28, London: Sage.
- Cloke, Paul, Doel, Marcus, Matless, David, Phillips, Martin og Thrift, Nigel. (1994). *Writing the Rural. Five Cultural Geographies*. London: Paul Chapman.
- Corbett, Michael. (2013). I'm going to make sure I'm ready before I leave: The complexity of educational and mobility decision-making in a Canadian coastal community. *Journal of Rural Studies*, 32, 275–282.
- Edwards, Phil, Roberts, Ian, Clarke, Mike, DiGuseppi, Carolyn, Pratap, Sarah, Wentz, Reinhard og Kwan, Irene (2002). Increasing response rates to postal questionnaires: systematic review. *British Medical Journal*, 324(7347), 1183.
- Einar Eypórsson. (2000). A decade of ITQ-management in Icelandic Fisheries: consolidation without consensus. *Marine Policy*, 24, 483–492.
- Farstad, Maja. (2013). Local Residents' Valuation of Second Home Owners' Presence in Sparsely Inhabited Areas. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 13(4), 317–331.

- Ferðamálastofa (2015). *Ferðaþjónusta á Íslandi í tölum*. Reykjavík: Ferðamálastofa.
- Flemsæter, Frode. (2009). From “Home” to “Second Home”: Emotional Dilemmas on Norwegian Smallholdings. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 9(4), 406–423.
- Fleischer, Aliza og Felsenstein, Daniel. (2000). Support for Rural Tourism. Does it Make a Difference? *Annals of Tourism Research*, 27(4), 1007–1024.
- Foucault, Michel og Deleuze, Gilles. (1977). Intellectuals and Power. Í D. F. Bouchard (ritstj.) *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, bls. 205–217, Ithaca: Cornell University Press.
- Frent, Cristi (2013). *The Economic Benefits of Tourism in Iceland: Boosting the Icelandic Tourism Satellite Account Development – Icelandic Tourism Satellite Account (TSA) – A Conformity Assessment with United Nations standards for TSA – Part I*. Akureyri: Icelandic Tourism Research Centre.
- Friðrik G. Olgeirsson (1988). *Hundrað ár í Horninu 2*. Ólafsfjörður: Ólafsfjarðarkaupstaður.
- Friðrik G. Olgeirsson (1991). *Hundrað ár í Horninu 3*. Ólafsfjörður: Ólafsfjarðarkaupstaður.
- Hagstofa Íslands (2014). Mannfjöldi eftir byggðakjörnum, kyni og aldri 2011–2013. <http://www.hagstofa.is/Hagtolur/Mannfjoldi/Byggdakjarnar,-postnumer,-hverfi> Sótt 4. mars 2014.
- Hall, Derek, Roberts, Lesley og Mitchell, Morag. (ritstj.) (2003). *New Directions in Rural Tourism*. Aldershot: Ashgate.
- Hall, Colin Michael. (2013). Vanishing Peripheries: Does Tourism Consume Places? *Tourism Recreation Research*, 38(1), 72–77.
- Hall, Colin Michael og Müller, Dieter K. (2004). *Tourism, Mobility and Second homes. Between elite landscapes and common ground*. Clevedon: Channel View Publications.
- Hamilton, Lawrence C., Jónsson, Steingrímur, Ögmundardóttir, Helga og Belkin, Igor M. (2004). Sea Changes Ashore: The Ocean and Iceland’s Herring Capital. *Arctic*, 57(4), 325–335.
- Hamilton, Lawrence C. og Otterstad, Oddmund. (1998). Sex ratio and community size: notes from the Northern Atlantic. *Population and Environment*, 20, 11–22.
- Harvey, David. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*. London: Blackwell.
- Holloway, Lewis og Kneafsey, Moya. (ritstj.) (2004). *Geographies of Rural Cultures and Societies*. Aldershot: Ashgate.
- Huijbens, Edward H. (2012). Sustaining a village’s social fabric? *Sociologica Ruralis*, 52(3), 332–352.
- Jefferson, Mark. (1939). The Law of the Primate City. *Geographical Review*, 29, 226–232.
- Lagerqvist, Maja. (2013). ‘I would much rather be still here and travel in time’: the intertwinedness of mobility and stillness in cottage living. *Fennia*, 191(2), 92–105
- Lundmark, Linda og Marjavaara, Roger. (2013). Second home ownership: A Blessing for all? *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 13(4), 281–298.
- Lúðvíg Björn Albertsson (1967). *Saga sildariðnaðar á Sighufirði*. Lokaritgerð í viðskiptafræði. Reykjavík: Háskóli Íslands.
- Massey, Doreen. (2005). *For Space*. London: Sage.
- Mitchell, Clare J.A. (2013). Creative destruction or creative enhancement? Understanding the transformation of rural spaces. *Journal of Rural Studies*, 32, 375–387.
- Müller, Dieter K. (2013). Editorial. Progressing second home research. A Nordic perspective. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 13(4), 273–280.
- Müller, Dieter K. og Jansson, Bruno. (2007). The difficulty of making pleasure peripheries

- prosperous: Perspectives on Space, Place and Environment. Í Dieter K. Müller og Bruno Jansson (ritstj.) *Tourism in Peripheries. Perspectives from the far North and South*, bls. 3–18, Wallingford: CABI.
- Müller, Dieter K., Nordin, Urban og Marjavaara, Roger. (2010). *Fritidsboende relationer till den svenska landsbygden*. Umeå: Umeå University, GERUM – kulturgeografisk arbetsrapport 2010-04-15.
- Nouza, Martin, Ólafsdóttir, Rannveig og Müller, Dieter K. (2013). A New Approach to Spatial-Temporal Development of Second Homes: Case Study from Iceland. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 13(1), 20–37.
- Page, Stephen. (2009). *Transport and tourism*. Harlow: Prentice Hall.
- Paris, Chris. (2011). *Affluence, mobility and second home ownership*. London: Routledge.
- Peck, Jamie og Tickell, Alan. (2002). Neoliberalizing Space, *Antipode*, 34(3), 380–404.
- Peck, Roxy og Devore, Jay L. (2012). *Statistics. The Exploration and Analysis of Data*. Boston: Brooks/Cole.
- Pike, Andy og Pollard, Jane. (2010). Economic Geographies of Financialization, *Economic Geography*, 86(1), 29–51.
- Pine, B. Joseph. og Gilmore, James H. (1999). *The Experience Economy*. Boston: Harvard Business School Press.
- Sameinuðu þjóðirnar. (2013). *World Economic Situation and Prospects 2013*. New York: Sameinuðu þjóðirnar.
- Sharpley, Richard. (2002). Rural tourism and the challenge of tourism diversification: the case of Cyprus. *Tourism Management*, 23(3), 233–244.
- Síldarminjasafn (2014). History in short. <http://www.sild.is/en/history/history-in-short/nr/142>. Sótt 4. mars 2014.
- Stockdale, Aileen og MacLeod, Marsaili. (2013). Pre-retirement age migration to remote rural areas. *Journal of Rural Studies*, 32, 80–92.
- Swain, Margaret B. (2009). The Cosmopolitan Hope of Tourism: Critical Action and Worldmaking Vistas. *Tourism Geographies*, 11(4), 505–525.
- Thrift, Nigel. (2005). *Knowing Capitalism*. London: Sage.
- Thrift, Nigel. (2008). *Non-Representational Theory. Space, Politics, Affect*. Abingdon: Routledge.
- Turner, Louis og Ash, John. (1975). *The Golden Hordes: International Tourism and the Pleasure Periphery*. London: Constable.
- Williams, Stephen. (2009). *Tourism Geography. A New Synthesis*. London: Routledge.
- Woods, Michael. (2005). *Rural Geographies. Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. London: Sage.
- Žižek, Slavoj. (2004). *Organs without Bodies. On Deleuze and Consequences*. New York: Routledge.
- Þóroddur Bjarnason og Edward H. Huijbens (2014). Stefna íslenskra stjórnvalda og vöxtur ferðapjónustu á jaðarsvæðum: Áhrif Héðinsfjarðarganga í Fjallabyggð. *Tímarit um stjórnmál og stjórnsýslu*, 10(2), 567–588.

Um höfund

Edward H. Huijbens (edward@unak.is) er sérfræðingur við Rannsóknamiðstöð ferðamála og prófessor við viðskiptadeild Háskólans á Akureyri. Edward lauk doktorsprófi í menningarlandfræði frá Durham-háskóla í Englandi árið 2006, en sama ár tók hann við sem forstöðumaður Rannsóknamiðstöðvar ferðamála. Hann rannsakar upplifun ferðafólks, hugmyndir um landslag, nýsköpun og vöruþróun og markaðssetningu í ferðapjónustu og hefur gefið út fjölda greina um þau efni.